

Πρόλογος του Μεταφραστή:

Αναζητώντας τον Έλληνα Τσάβεζ

Στα πλαίσια της διδακτορικής μου διατριβής στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας έχω επενδύσει πάρα πολλές ώρες στη μελέτη του ζητήματος του λαϊκισμού, τόσο σε θεωρητικό όσο και σε εμπειρικό επίπεδο. Όταν λοιπόν μου ζητήθηκε από τις εκδόσεις Επίκεντρο να μεταφράσω το πιο σύγχρονο και διεθνώς αναγνωρίσιμο πόνημα για το θέμα αυτό, δέχτηκα δίχως δεύτερη σκέψη. Ο λόγος είναι ότι πιστεύω ειλικρινά πως το ελληνικό κοινό έχει μεγάλη ανάγκη να μελετήσει τον λαϊκισμό, καθώς αυτός χαρακτηρίζει με τον έναν ή τον άλλον τρόπο επί δεκαετίες την εγχώρια πολιτική σκηνή. Μία γρήγορη ματιά στην πολιτική ιστορία του τόπου από τη μεταπολίτευση έως σήμερα μαρτυρεί άλλωστε, με μικρή μόνο υπερβολή, ότι η Ελλάδα είναι μία χώρα που θα μπορούσε εύλογα να χαρακτηριστεί ως «ζωολογικός κήπος» του λαϊκισμού. Σχεδόν όλα τα είδη λαϊκισμού που έχουν εμφανιστεί περιστασιακά σε διάφορα μέρη του κόσμου, όπως μας διδάσκει η διεθνής βιβλιογραφία, έχουν κατά καιρούς ευδοκιμήσει ή ευδοκιμούν και σήμερα στη χώρα μας. Από αυτήν την άποψη, μία νέα έκδοση για τον λαϊκισμό όχι μόνο δεν είναι περιττή, αλλά έρχεται να καλύψει ένα κρίσιμο κενό και να συναντήσει την όλο και αυξανόμενη ζήτηση. Αν και η Ελλάδα δεν αποτελεί στοιχείο του κυρίως μέρους του βιβλίου, η εισαγωγή των επιμελητών για την ελληνική έκδοση, καθώς και τούτη η εισαγωγή του μεταφραστή, καλύπτουν ως έναν βαθμό τις ανάγκες σύνδεσης της θεματολογίας του βιβλίου με τις ανησυχίες του Έλληνα αναγνώστη, όπως ελπίζω θα γίνει αντιληπτό στη συνέχεια.

Το «Λαϊκισμός στην Ευρώπη και την Αμερική» είναι λοιπόν ένα εξαιρετικά χρήσιμο βιβλίο το οποίο, αφού αρχικά σκιαγραφήσει ένα επιστημονικά επαρκώς θεμελιωμένο θεωρητικό πλαίσιο για την ανάλυση

του λαϊκιστικού φαινομένου, στη συνέχεια παραθέτει μία σειρά από οκτώ περιπτωσιακές μελέτες αντλημένες από τις δύο ηπείρους, με σκοπό τη συγκριτική ανάλυση και την εμπειρική τεκμηρίωση. Όλοι οι συγγραφείς των κεφαλαίων είναι διεθνώς καταξιωμένοι ειδικοί του λαϊκισμού στις αντίστοιχες χώρες, που προσαρμόζουν τη μελέτη τους για τις ανάγκες του βιβλίου με τρόπο ώστε να απαντούν στα ερωτήματα που θέτουν οι επιμελητές. Το τελικό σύνολο είναι ικανοποιητικό καθώς αποτελεί μία ολοκληρωμένη προσέγγιση που στηρίζει τα εμπειρικά της στοιχεία πάνω σε ένα στιβαρό θεωρητικό υπόβαθρο, βοηθώντας στην καλύτερη σύλληψη του λαϊκισμού ως πολιτικής πρακτικής.

Η χρησιμότητα του βιβλίου για τον αναγνώστη εστιάζεται κυρίως στην ευκαιρία που του παρέχει να συγκρίνει τη δική του εμπειρία από τον λαϊκισμό στο ελληνικό περιβάλλον, με αυτές πολιτών σε άλλα σημεία της γης. Με τον τρόπο αυτό ξεδιαλύνονται ορισμένες παρανοήσεις που οφείλονται κυρίως στη υπερβολική και διασταλτική χρήση του όρου από τα μέσα ενημέρωσης και γίνονται καλύτερα αντιληπτές οι βασικές προκείμενες του λαϊκισμού, καθώς η ανάλυσή του σε «ουδέτερο έδαφος» επιτρέπει μία πιο ψυχρή θέαση και διευκολύνει την εξαγωγή όσο το δυνατόν πιο αντικειμενικών συμπερασμάτων.

Στον πρόλογό τους, οι επιμελητές Cas Mudde και Cristóbal Rovira Kaltwasser, που αποτελούν δύο από τους πιο γνωστούς και αναγνωρισμένους μελετητές του λαϊκισμού σε διεθνές επίπεδο, αναφέρονται ρητά στην «ιδιαιτερότητα» του λαϊκιστικού φαινομένου στην Ελλάδα. Σε τι σύγκειται λοιπόν αυτή η ιδιαιτερότητα της χώρας μας; Η απάντηση μπορεί να ακολουθήσει δύο άξονες: αφορά την ιδιαιτερότητα πρώτον ως προς τις ποιοτικές πτυχές του εν Ελλάδι λαϊκισμού, και δεύτερον ως προς την έντασή του. Εδώ, πριν προχωρήσουμε, είναι ίσως ενδιαφέρον να κάνουμε μία απλή αναφορά στη διαφορά ως προς την πρόσληψη του λαϊκισμού στις ΗΠΑ σε σχέση με την Ευρώπη. Ενώ δηλαδή στις Ηνωμένες Πολιτείες ο λαϊκισμός λόγω διαφόρων ιστορικών εμπειριών δεν αποτελεί κάτι εξ ορισμού κατακριτέο ως έννοια, στην Ευρώπη τείνει πάντα να τοποθετείται στο περιθώριο της «καθωσπρέπει» πολιτικής.

Το χρέος βέβαια του κοινωνικού επιστήμονα είναι να μην δώσει αξιολογικό περιεχόμενο στην ανάλυσή του, αλλά να μελετήσει τα χαρακτηριστικά και τους μηχανισμούς του φαινομένου όσο πιο αντικειμενικά και σφαιρικά είναι εφικτό. Αυτή η προσπάθεια αξιολογικής ουδετε-

ρότητας βεμπεριανού τύπου είναι όντως ορατή στο παρόν έργο, άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο. Το ίδιο το θέμα του βιβλίου, το αν δηλαδή ο λαϊκισμός αποτελεί απειλή ή διόρθωση για τη δημοκρατία, κινείται ακριβώς προς τούτη την κατεύθυνση, προσπαθώντας να προσβάλει τις μονόπλευρες αναλύσεις που συχνά έρχονται στο φως.

Ξεκινώντας λοιπόν με τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της ελληνικής περίπτωσης, οι επιμελητές επισημαίνουν σωστά την ύπαρξη επιτυχημένου αριστερού λαϊκισμού σε μία ήπειρο που είναι κατά τα άλλα συνηθισμένη σε λαϊκιστές της δεξιάς. Πράγματι, τόσο με το παράδειγμα του ΠΑΣΟΚ της δεκαετίας του '80, όσο και με τον λαϊκισμό του ΣΥΡΙΖΑ στις μέρες μας, αλλά και τις εθνολαϊκιστικές τάσεις που παρουσιάζει κατά καιρούς το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας στην ιστορική του πορεία, είναι εμφανές ότι ο αριστερός λαϊκισμός αποτελεί αποδοτική πολιτική στρατηγική που μπορεί να οδηγήσει ένα κόμμα ακόμη και στην εξουσία. Παρόμοια φαινόμενα απουσιάζουν σε αυτήν την έκταση στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες, αντίθετα, ευδοκιμούν σε χώρες της Κεντρικής και Λατινικής Αμερικής, όπως μαρτυρούν οι περιπτώσεις του Λόρεζ Obrador στο Μεξικό, του Έβο Μοράλες στη Βολιβία, του Rafael Correa στο Εκουαδόρ και, βέβαια, η αρχετυπική φιγούρα του Ούγκο Τσάβεζ στη Βενεζουέλα.

Στο βιβλίο παρατίθενται περιπτώσεις λαϊκισμού τόσο της δεξιάς (Βέλγιο, Καναδάς, Τσεχία, Αυστρία, Περού, Σλοβακία) όσο και της αριστεράς (Μεξικό, Βενεζουέλα). Πού όμως διαφέρει ο αριστερός από τον δεξιό λαϊκισμό; Εδώ βέβαια δεν χωρούν υπέρμετρα φιλόδοξες αναλύσεις που να αξιώνουν ευκρινή και διακριτά όρια, όμως, επιστρέφοντας στον ορισμό του λαϊκισμού¹ μπορούμε εύλογα να υποστηρίξουμε πως η διαφορά τους έγκειται στη διαφορετική νοηματοδότηση της έννοιας του «λαού» και των εχθρών του. Ενώ λοιπόν το σημαινόμενο «λαός» στην περίπτωση του αριστερού λαϊκισμού δηλώνεται με ταξικούς κυρίως όρους (οι «εργαζόμενοι», οι «μη προνομιούχοι» κλπ.), στη

¹ «μία ιδεολογία ισχνού πυρήνα που θεωρεί την κοινωνία ως στην ουσία διαχωρισμένη σε δύο ομοιογενείς και ανταγωνιστικές ομάδες, τον 'αγνό λαό' ενάντια στις 'διεφθαρμένες ελίτ', και που υποστηρίζει ότι η πολιτική θα πρέπει να αποτελεί έκφραση της *volonté générale* (γενικής βούλησης) του λαού» (Κεφάλαιο 1).

δεξιά έκδοσή του λαμβάνει σαφώς εθνοτική χροιά και συχνά ταυτίζεται με «το έθνος».

Ως στρατηγική όμως, το σημαινόμενο του «λαού» εξυπηρετείται θαυμάσια τόσο από το σημαίνον του «μη προνομιούχου» όσο και από αυτό του «έθνους». Αμφότεροι οι όροι αποσκοπούν στο να επισυνάψουν στο άτομο μία κοινή ταυτότητα, μία αίσθηση ότι είναι ενταγμένο σε μία μονολιθική συλλογικότητα, δίχως εσωτερικές διαιρετικές τομές, η οποία ορίζεται από την αντίθεσή της προς έναν κοινό εχθρό. Η κατασκευή αυτής της ταυτότητας συμπληρώνεται με την αίσθηση ότι η εν λόγω συλλογικότητα συνιστά τη συντριπτική πλειοψηφία, ενώ ο εχθρός αποτελείται από μία ισχυρή εγχώρια ή/και έξωθεν μειοψηφία που έχει ως στόχο τη χειραγώγηση και την εκμετάλλευση των πολλών. Το σλόγκαν “We are the 99%” του Occupy Wall Street ή το «ή Εμείς ή Αυτοί» του ΣΥΡΙΖΑ στις εκλογές του 2012 και το εμβληματικό «η Ελλάδα στους Έλληνες» παλαιότερα του ΠΑΣΟΚ, αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα πολιτικής κινητοποίησης όπου η κρίσιμη αντίστιξη είναι είτε ρητή είτε υπόρρητη.

Αυτό το έντονα ανταγωνιστικό σχήμα τού «εμείς» έναντι «αυτών» είναι λοιπόν το βασικό χαρακτηριστικό της λαϊκιστικής ρητορικής και εντοπίζεται κατά κόρον στον λόγο των πολιτικών και των κινημάτων αυτού του τύπου. Συνοδεύεται δε και από ένα επιπλέον κρίσιμο στοιχείο: την *ηθική* πρόσληψη της πολιτικής πραγματικότητας. Ο «λαός» παρουσιάζεται πάντοτε ως αγνός, άσπιλος, αμόλυντος και οι εχθροί του ως διεφθαρμένοι, δολοπλόκοι και συμφεροντολόγοι. Ο λαϊκισμός δεν απασχολείται με το να αποδείξει ότι η εκάστοτε πολιτική θέση του αντιπάλου είναι *λανθασμένη* καθώς οδηγεί σε μη βέλτιστο κοινωνικοπολιτικό αποτέλεσμα· ενδιαφέρεται να καταδείξει ότι είναι εσφαλμένη με δόλο, ότι είναι *εχθρική προς τον λαό*, ότι η θέση δηλαδή του εχθρού δεν αποτελεί νόμιμη πολιτική άποψη, αλλά ύπουλο σχέδιο που έχει καταστρωθεί με σκοπό την υπεξαίρεση της λαϊκής κυριαρχίας. Έτσι κατασκευάζεται η απαραίτητη πόλωση, ώστε από το πεδίο της πολιτικής, το παιχνίδι να μεταφερθεί στο γήπεδο της ηθικής.

Η τελευταία αυτή πρόταση αποκαλύπτει τις στρατηγικές αρετές του λαϊκισμού. Δηλαδή, η ανάλυση του λαϊκισμού ως ιδεολογίας της «αυθεντικής» δημοκρατίας που βασίζεται στη δημοκρατική υπόσχεση της λαϊκής κυριαρχίας και της αρχής της πλειοψηφίας είναι μόνο η μία όψη

του νομίσματος, αυτή που άπτεται της πολιτικής θεωρίας. Εδώ ο λαϊκισμός εισάγει κυρίως απαιτήσεις αμεσότερης συμμετοχής του πολίτη στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων σε τοπικό και εθνικό επίπεδο μέσω δημοψηφισμάτων, ανακλήσεων και άλλων εργαλείων αυτού του είδους και αποτελεί μία κριτική απέναντι στις ολιγαρχικές τάσεις των δημοκρατικών ελίτ. Υπάρχει όμως και η άλλη όψη του νομίσματος, στην οποία μας ενδιαφέρει η ανάλυση του λαϊκισμού ως πολιτικής πρακτικής. Και αν ίσως εις το διηνεκές να διαφωνούμε πάνω στον σωστό ορισμό του λαϊκισμού, η εργαλειακή διάστασή του δεν μπορεί παρά να γίνεται ομόφωνα δεκτή ως στοιχείο του πολιτικού ανταγωνισμού. Άσχετα λοιπόν με τις πολιτικοθεωρητικές λεπτομέρειες γύρω από το φαινόμενο και τους μηχανισμούς του, αποτελεί αδιαφιλονίκητη πραγματικότητα ότι οι επαγγελματίες πολιτικοί (και οι σύμβουλοί τους) έχουν αντιληφθεί τη δυναμική της εργαλειακής χρήσης του λαϊκισμού, και άσχετα αν πιστεύουν ή όχι στις δημοκρατικές ιδεολογικές του προκείμενες, αντιλαμβάνονται θαυμάσια ότι αποτελεί ένα εξαιρετικό στρατηγικό εργαλείο πολιτικής κινητοποίησης και προσέλκυσης ψηφοφόρων.

Από τη στιγμή λοιπόν που στο πολιτικό πεδίο ο λαϊκισμός γίνεται καλύτερα αντιληπτός ως *στρατηγική*, αυτόματα καθίσταται εργαλείο το οποίο μπορεί να χρησιμοποιηθεί από οποιονδήποτε πολιτικό δρώντα, ανεξαρτήτως ιδεολογίας. Και αυτό ακριβώς είναι που παρατηρείται από την ανάλυση του πολιτικού λόγου: ότι ο λαϊκισμός αποτελεί στοιχείο της ρητορικής όλων των κομμάτων, από τα πιο ακραία έως τα πιο παραδοσιακά. Δεν έχει λοιπόν σημασία ο απλός εντοπισμός λαϊκιστικής ρητορικής, καθώς είναι σχεδόν σίγουρο ότι κάθε πολιτικός θα εισάγει τέτοια στοιχεία λίγο ή πολύ στο ρεπερτόριό του. Το ζήτημα είναι να αντιληφθούμε ότι ο λαϊκισμός δεν είναι θέμα είδους, αλλά βαθμού χρήσης. Σημασία δηλαδή έχει ο βαθμός στον οποίον ο λαϊκισμός χρησιμοποιείται ως στρατηγική και το κατά πόσο η λαϊκιστική στρατηγική αποτελεί κεντρικό ή απλά περιφερειακό στοιχείο της πολιτικής καμπάνιας του εκάστοτε κόμματος. Οι πολιτικοί που τείνουν να χρησιμοποιούν τον λαϊκισμό ως βασικό εργαλείο αποτελούν τους κατ'εξοχήν λαϊκιστές, και αυτό που τους ξεχωρίζει από τους υπολοίπους είναι, όπως ειπώθηκε, ο *βαθμός χρήσης* αυτού του τόσο ελκυστικού και τόσο επικίνδυνου εργαλείου.

Περνώντας έτσι από τον ποιοτικό στον δεύτερο άξονα της ανάλυσης, αυτόν της έντασης του φαινομένου, έχουμε και εδώ ένα ελληνικό παράδοξο. Η Ελλάδα είναι η μόνη ευρωπαϊκή χώρα που από πολύ νωρίς, τη δεκαετία του '80, είχε σταθερά ένα λαϊκιστικό κόμμα στην κυβέρνηση. Μετά τη δεκαετία αυτή, το φαινόμενο περιορίστηκε κυρίως σε μικρά κόμματα της λαϊκιστικής δεξιάς (Πολιτική Άνοιξη, ΛΑ.Ο.Σ.), αλλά και –σε μικρότερο βαθμό– στον λόγο της εκάστοτε αξιωματικής αντιπολίτευσης, για να έρθουμε στο σήμερα όπου, με ελατήριο τις αποτυχίες των παραδοσιακών παρατάξεων του δικομματισμού και με φόντο την οικονομική κρίση, ο λαϊκισμός ήρθε και πάλι στο προσκήνιο και κατάφερε να κερδίσει τεράστιο μερίδιο της εκλογικής πίτας, αυτή τη φορά τόσο στα δεξιά, όσο και στα αριστερά.

Και ενώ στα δεξιά είχαμε τη δημιουργία ενός λαϊκιστικού κόμματος *par excellence*, των Ανεξάρτητων Ελλήνων, στα αριστερά έχουμε το αξιοσημείωτο φαινόμενο ενός ριζοσπαστικού συνασπισμού κομμάτων που υιοθετεί λαϊκιστικό λόγο διαβλέποντας (σωστά) τη μεγάλη δυναμική του. Ταυτόχρονα, η εκρηκτική άνοδος της άκρας δεξιάς μέσω της Χρυσής Αυγής βασίστηκε με τη σειρά της σε εν πολλοίς λαϊκιστικά ρητορικά σχήματα, κυρίαρχα όμως στοιχεία σε αυτήν την περίπτωση ήταν ο εθνικοσοσιαλισμός, η αντιλαθρομετανάστευση και ο αντικοινοβουλευτισμός.

Η σύγχρονη ιδιαιτερότητα έγκειται λοιπόν στο ότι η Ελλάδα αποτέλεσε εξαίρεση στο σύνολο των κρατών της Ευρώπης που χτυπήθηκαν σοβαρά από την κρίση (Ισπανία, Πορτογαλία, Ιρλανδία), είτε αυτές εντάχθηκαν στον Μηχανισμό Στήριξης μέσω κάποιου μνημονίου, είτε όχι. Σε καμία άλλη χώρα δεν χρησιμοποιήθηκε ο λαϊκισμός με τόση επιτυχία στο εκλογικό επίπεδο και σε καμία άλλη περίπτωση δεν είχαμε τέτοιας έκτασης κατάρρευση του κομματικού συστήματος προς όφελος αναδυόμενων λαϊκιστικών δυνάμεων.² Δεν αποτελεί υπερβολή να πει κανείς ότι το 2011 και μέχρι τις εκλογές του 2012 το πολιτικό σκηνικό ήταν τέτοιο που δεν ήταν πια *ορθολογικό* για έναν πολιτικό να *μην* χρησιμοποιεί λαϊκιστικά σχήματα. Η ζήτηση διέτρεχε οριζόντια το πολιτικό φάσμα.

² Επί του πιεστηρίου: οι οικονομικές δυσχέρειες της Ιταλίας και η πρόσφατη εμφάνιση του φαινομένου του Μπέπε Γκρίλλο, τηρουμένων των αναλογιών, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι σε έναν βαθμό ακυρώνει την ελληνική ιδιαιτερότητα ανάδυσσης ισχυρού λαϊκισμού σε περιβάλλον οικονομικής κρίσης.

Καταλυτικό σε αυτή τη στροφή του εκλογικού σώματος υπήρξε πιθανότατα το φαινόμενο των Αγανακτισμένων που εμφανίστηκε το καλοκαίρι του 2011 στις ελληνικές πλατείες. Ο λαϊκιστικός χαρακτήρας του κινήματος κατάφερε να προσελκύσει κάτω από κοινή στέγη, έστω και πρόσκαιρα, ψηφοφόρους που πρόσκεινταν σε μία ευρεία ιδεολογική γκάμα, από την άκρα αριστερά ως την άκρα δεξιά. Ο αντιπολιτικός του χαρακτήρας και η ύπαρξη του κοινού εχθρού –του μνημονίου και των κομμάτων του κατεστημένου που το υποστηρίζουν– κατάφερε να βάλει στην άκρη τις εμφανώς διαφορετικές ιδεολογικές και αξιακές καταβολές στο σώμα των Αγανακτισμένων και να αποδείξει στους επιτελείς των κομμάτων ότι η ζήτηση για λαϊκισμό είναι στη συγκεκριμένη συγκυρία εξαιρετικά ισχυρή, αρκετή ίσως για να οδηγήσει σε πλειοψηφικό εκλογικό ρεύμα.

Οι εκλογές που ακολούθησαν στις 6 Μαΐου απέδειξαν την ύπαρξη αυτής της δυναμικής, όμως τελικώς η λαϊκιστική ψήφος διεσπάρη, με αποτέλεσμα να μην επιτευχθεί το κεντρικό ζητούμενο της αντιμνημονιακής κυβέρνησης. Εδώ το ενδιαφέρον ερώτημα δεν είναι λοιπόν πώς κατάφερε ο λαϊκισμός να θεριέψει, αλλά αντίθετα, τι ήταν αυτό που τον κράτησε τελικά μακριά από την εξουσία, όπως έγινε το 1981 στην Ελλάδα, ή το 1999 στη Βενεζουέλα. Γιατί άραγε, για να εισάγουμε μία χρήσιμη αναλογία, δεν κατέστη εφικτή η ανάδυση ενός «Έλληνα Τσάβεζ» που θα κατάφερνε να σαρώσει τα κόμματα παλαιάς κοπής και να ενώσει τον λαό με τον αντισυστημικό του λόγο; Αν όντως είχε εμφανιστεί αυτή η ισχυρή προσωπικότητα, είναι σχεδόν σίγουρο ότι ο πολιτικός επιστήμονας του μέλλοντος που θα εντρυφούσε σε μία δομιστική ανάγνωση της κοινωνικής πραγματικότητας, θα αναφερόταν σε μία «αναπόφευκτη» εξέλιξη που έλαβε χώρα μέσω των κοινωνικών δυναμικών που αναπτύχθηκαν στα 2010-2012 εξαιτίας της οικονομικής κρίσης και της κατάρρευσης του κομματικού συστήματος. Τούτο όμως δεν συνέβη και ο δομισμός-λειτουργισμός διαθέτει πια άλλη μία πληγή στο ήδη ταλαιπωρημένο σώμα του.

Το παράθυρο ευκαιρίας για την ανάδυση ενός «Έλληνα Τσάβεζ» αποτελεί σαφώς μία υπόθεση εργασίας, αλλά ίσως μας βοηθήσει να αντιληφθούμε καλύτερα τη λειτουργία του λαϊκισμού ως πλειοψηφικού κινήματος. Όπως αναφέρει ο Roberts στο πολύ ενδιαφέρον κεφάλαιο 7, ο Τσάβεζ κατάφερε να προσελκύσει την πλειοψηφία εκπέμποντας ένα

μήνυμα που ήταν αρεστό τόσο σε ψηφοφόρους της δεξιάς, όσο και της αριστεράς. Σε αυτό βοήθησε το γεγονός ότι ήταν ένας εξωσυστημικός παίκτης που είχε όμως μία θεσμική ιδιότητα, αυτήν του στρατιωτικού, η οποία ελκύει τους παραδοσιακών αξιών, συντηρητικούς ψηφοφόρους. Παράλληλα όμως, τα κηρύγματα αναδιανομής και εξισωτισμού του Τσάβεζ είχαν χαρακτηριστικά αριστερή χροιά, προσελκύοντας τους ψηφοφόρους της αριστεράς. Συνδυάζοντας λοιπόν έναν εθνικό/εθνικιστικό λόγο με συνεχείς αναφορές στους ήρωες της Μπολιβαριανής Επανάστασης, και έναν ταξικό λόγο που στόχευε τα ώτα των «μη προνομιούχων» της βενεζουελάνικης κοινωνίας, ο Τσάβεζ κατάφερε να ανοίξει την ιδεολογική βεντάλια του τόσο πολύ ώστε να «ψαρεύει» ψήφους από μία ευρεία δεξαμενή που είχε όντως πλειοψηφική δυναμική και δεν περιοριζόταν σε κάποιο πολιτικό υποσύνολο.

Ο «Έλληνας Τσάβεζ» όμως δεν εμφανίστηκε ποτέ το 2011 ή μέχρι τις πρώτες εκλογές του 2012 και αυτό αποτελεί δίδαγμα ως προς τη συνειδητοποίηση της σημασίας της πλευράς της *προσφοράς*, και όχι μόνο της *ζήτησης*. Το πολιτικό προϊόν που θα μπορούσε να σαρώσει την αγορά, απλά δεν έκανε ποτέ την εμφάνισή του στο ράφι. Από τη μία, το αρκετά επιτυχημένο λαϊκιστικό εγχείρημα του Πάνου Καμμένου, που κατάφερε μάλιστα να παρουσιάσει εν μέρει τον εαυτό του ως εξωσυστημικό αν και βουλευτής της ΝΔ από το 1993, ήταν αρκετά δεξιό για να μπορέσει να προσελκύσει τον μέσο, μετριοπαθή αριστερό, δυσαρεστημένο ψηφοφόρο του ΠΑΣΟΚ. Η δεξαμενή του ήταν κυρίως η ριζοσπαστικοποιημένη λαϊκή δεξιά. Αντίστοιχα, ο Αλέξης Τσίπρας ήταν αρκετό καιρό στην επικαιρότητα ως αρχηγός ενός αριστερού/αριστεριστικού συνασπισμού κομμάτων μαρξιστικών ή κομμουνιστικών καταβολών και ήταν πολύ δύσκολο μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα να κατασκευάσει ένα προφίλ που θα ήταν αρεστό στον μέσο συντηρητικό ψηφοφόρο. Άλλες πολιτικές φιγούρες με περισσότερες ίσως πιθανότητες δημιουργίας ενός πολυσυλλεκτικού αντιμνημονιακού κόμματος και ενεργό συμμετοχή στα κινήματα των πλατειών, όπως ο Μίκης Θεοδωράκης με την «Σπίθα», δεν διέθεταν τον απαραίτητο μηχανισμό και τις αντοχές για να εισέλθουν ισχυρά στον προεκλογικό αγώνα.

Είναι βέβαια αλήθεια πως τόσο ο δεξιός όσο και ο αριστερός λαϊκισμός δεν φείσθηκαν προσπαθειών για την προσέλκυση λαϊκιστών ψηφοφόρων από την άλλη πλευρά, υποβαθμίζοντας συστηματικά οποιο-

δήποτε ζήτημα θα μπορούσε να λειτουργήσει αποτρεπτικά. Προεκλογικές έρευνες εντόπιζαν μάλιστα ένα συγκεκριμένο ρεύμα πολιτών που ένωθε να ελκύεται σχεδόν ισότιμα από τις λαϊκιστικές σειρήνες των Ανεξάρτητων Ελλήνων και του ΣΥΡΙΖΑ, μία κοινή δεξαμενή ψηφοφόρων που πριν από κάποια χρόνια θα φάνταζε εντελώς παράδοξη, σχεδόν σχιζοφρενική. Η παραδοσιακή διαιρετική τομή αριστεράς-δεξιάς φάνταζε να στενάζει, ακόμη και να υποχωρεί μπροστά στη νέα διαίρεση μεταξύ μνημονίου-αντιμνημονίου. Παρόλ' αυτά, η έλλειψη μίας ισχυρής προσωπικότητας που θα μπορούσε πειστικά να προωθήσει μία λαϊκιστική, αντισυστημική, πολυσυλλεκτική αντιμνημονιακή πλατφόρμα, έγειρε την πλάστιγγα έστω οριακά υπέρ των συστημικών κομμάτων που κατάφεραν να ανακτήσουν κάποιες δυνάμεις και να σχηματίσουν κυβέρνηση μετά τις εκλογές της 17^{ης} Ιουνίου. Αυτή η ευκαιρία που σφυρηλατήθηκε μέσα στη λαϊκή έξαψη των Αγανακτισμένων και της σφοδρότερης μεταπολεμικής ύφεσης της χώρας αλλά απέτυχε τελικώς να μετουσιώσει την τρομερή λαϊκή ριζοσπαστικότητα σε ένα κοινό πολιτικό όχημα και να καταλάβει τον κυβερνητικό θώκο, χάθηκε πιθανότατα για πάντα. Η πρόσφατη μετεκλογική συνεργασία ΣΥΡΙΖΑ - Ανεξαρτήτων Ελλήνων αποτελεί υποβέλτιστη στρατηγική επιλογή και δεν δείχνει ως τώρα να αποδίδει, σαφέστατα όμως αποδεικνύει ότι οι επιτελείς των δύο αυτών κομματικών οργανισμών επενδύουν πολλά στην πλειοψηφική δυναμική του «αντιμνημονιακού μετώπου».

Επιστρέφοντας για μία τελευταία φορά στην αξιολογική προσέγγιση του ζητήματος, ας αναρωτηθούμε: είναι τελικά ο λαϊκισμός τόσο «κακός»; Όχι αναγκαστικά. Όπως πολύ πειστικά επιχειρηματολογούν οι συγγραφείς, ο λαϊκισμός μπορεί να λειτουργήσει τόσο ως απειλή, όσο και ως διόρθωση για τη δημοκρατία. Εδώ όμως είναι το κρίσιμο σημείο: ο όρος «δημοκρατία» αναφέρεται, όπως εξηγούν οι επιμελητές, στη φιλελεύθερη δημοκρατία, καθώς σε μία άλλη ανάγνωση ο λαϊκισμός θα μπορούσε να θεωρηθεί ως η κατ' εξοχήν ιδεολογία της δημοκρατίας, ως *η θεμελιώδης υπόσχεση της αδιαμεσολάβητης λαϊκής κυριαρχίας*. Ως εκ τούτου σωστά αναφέρεται από πολλούς μελετητές πως ο λαϊκισμός αποτελεί τη «σκιά» της δημοκρατικής τάξης.

Οι ρίζες λοιπόν της δημοκρατίας νομιμοποιούν τον λαϊκιστικό λόγο ο οποίος υπόσχεται να επαναφέρει την εξουσία εκεί που ανήκει: στα χέρια του λαού. Και εδώ ακριβώς αρχίζει η τριβή της λαϊκιστικής θέασης της δη-

μοκρατίας με τη φιλελεύθερη θέαση, η οποία αντί να αντιμετωπίζει τη δημοκρατία ως αυτοσκοπό, τη θεωρεί ως ένα εργαλείο, ως *το καλύτερο* ίσως εργαλείο για την πραγμάτωση ενός ακόμη πιο ευγενούς σκοπού: της εξασφάλισης των ατομικών δικαιωμάτων σε ένα περιβάλλον ίσων ευκαιριών. Η τάση δηλαδή της κολλεκτιβιστικής προσέγγισης του πολιτικού από την πλευρά των λαϊκιστών έχει βαθιές ρίζες στη δημοκρατική υπόσχεση και μία προ-φιλελεύθερη πρόταση για την οργάνωση της κοινωνίας. Αν και τα φιλελεύθερα δικαιώματα είναι πια κατοχυρωμένα στις δυτικές κοινωνίες μέσω των συνταγμάτων τους, αυτή η τριβή πλειοψηφικού-ατομικού δεν φαίνεται πως είναι δυνατόν ποτέ να καταλαγιάσει, και θα έρχεται πάντα στο προσκήνιο όταν η αντιπροσωπευτική δημοκρατία παύει να λειτουργεί αποδοτικά στα μάτια των πολιτών. Τότε, ο «λαός» ζητά πίσω την κυβερνητική εντολή που παραχώρησε στους αντιπροσώπους του.

Πού όμως λαθεύει ο λαϊκισμός κατά τη αντιλαϊκιστική ανάγνωση; Λαθεύει στο ότι δεν αντιλαμβάνεται (ή προσποιείται ότι δεν αντιλαμβάνεται) τον κοινωνικό πλουραλισμό. Στην προσπάθειά του να συσπειρώσει τον «αγνό λαό» απέναντι στις «διεφθαρμένες ελίτ», τείνει να υποβιβάζει τη σημασία ή να κλείνει τα μάτια στις εσωτερικές διαιρέσεις του λαού που προσπαθεί να κατασκευάσει. Έχοντας στόχο τη δημιουργία ενός αρραγούς λαϊκού μετώπου τονίζει συνεχώς τα στοιχεία που ενώνουν τον λαό απέναντι στους εχθρούς του και αποφεύγει συστηματικά οποιαδήποτε αναφορά στις διαφορετικές αξίες, νόρμες, προτιμήσεις, στάσεις, ιδεολογίες, εθνικότητες, θρησκείες και γενικότερες πολιτικές θέσεις των στοιχείων που απαρτίζουν τον λαό. Συνεπώς, το 99% στην πραγματικότητα δεν υπάρχει. Το κάθε άτομο διαθέτει επάλληλες ταυτότητες οι οποίες αυτόματα το τοποθετούν σε κάποιο κοινωνικό υποσύνολο που απέχει σημαντικά από αυτά στα οποία ανήκουν οι συμπολίτες του. Όταν φύγει ο εχθρός από τη μέση ή πολλές φορές και αρκετά πριν από αυτό, οι εσωτερικές τομές έρχονται αναπόφευκτα στην επιφάνεια με σφοδρότητα και το λαϊκιστικό πρότζεκτ, με ελάχιστες εξαιρέσεις, καταρρέει, ενώ η πιο ισχυρή φράξιά του αναλαμβάνει τα ηνία, κατασκευάζοντας έναν νέο εχθρό για να συνεχίσει την αφήγηση. Αντίθετα, η φιλελεύθερη δημοκρατία υποστηρίζει ότι διαθέτει την ικανότητα κατασκευής ενός πολιτικού κόσμου που μπορεί να φιλοξενησει τον κοινωνικό πλουραλισμό και να βοηθήσει στη δημιουργική καταπράυνση των εντάσεων στο εσωτερικό της κοινωνίας.

Η ενδιαφέρουσα διελκυστίνδα φιλελεύθερης και πλειοψηφικής δημοκρατίας αποτελεί το θεωρητικό πλαίσιο το οποίο διατρέχει το βιβλίο και αναλύεται βέβαια εκτενέστερα στο πρώτο κεφάλαιο. Όμως, αυτό που αποτυγχάνουν τελικά να ομολογήσουν οι συγγραφείς και επιμελητές είναι ότι οι θετικές επιπτώσεις του λαϊκισμού στη φιλελεύθερη δημοκρατία, όπως αυτές επισημαίνονται διστακτικά ή θριαμβευτικά από τους συγγραφείς των κεφαλαίων, δεν αποτελούν παρά τις *απρόβλεπτες συνέπειες* των λαϊκιστικών εξάρσεων και όχι μία συνειδητά θετική συνεισφορά στο δημοκρατικό οικοδόμημα. Ωθώντας το εκκρεμές προς την πλευρά της αδιαμεσολάβητης λαϊκής κυριαρχίας, δεν επιτελούν καθεαυτό θετικό έργο σύμφωνα με τη φιλελεύθερη θεώρηση –απλά συμβαίνει, όταν το εκκρεμές σταματήσει την ακραία του ταλάντωση και πάρει τον δρόμο της επιστροφής, να κομίζει διορθώσεις οι οποίες είναι ίσως καλοδεχούμενες για τη φιλελεύθερη δημοκρατία, ευθυγραμμίζοντας την με τις εκάστοτε κοινωνικές τάσεις και ενσωματώνοντας σπουδαία διδάγματα, αλλά πάντοτε προς την κατεύθυνση του σεβασμού των ατομικών δικαιωμάτων και ποτέ προς την αντικατάσταση του *status quo* με μία «τυραννία της πλειοψηφίας». Αν άλλωστε η λαϊκιστική διόρθωση αποτελεί επιθυμητό αποτέλεσμα για τη φιλελεύθερη δημοκρατία, τότε η τελευταία πρέπει να λογοδοτήσει γιατί δεν προχώρησε στη διόρθωση των κακώς κειμένων με δική της πρωτοβουλία. Με άλλα λόγια, θα ήταν προτιμότερο, υπό αυτήν τη σκοπιά, η κοινωνία να έφτανε στο ίδιο σημείο ισορροπίας, δίχως να είχε υποστεί τη λαϊκιστική εμπειρία. Αλλά ίσως αυτό τελικά να είναι ανέφικτο.

Πριν κλείσω αυτήν την εισαγωγή θα ήθελα να εκφράσω την ειλικρινή μου ευγνωμοσύνη στον Αναπληρωτή Καθηγητή του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Νίκο Μαραντζίδη, για τις πολλές ώρες των ευχάριστων συζητήσεων στις οποίες προσπάθησε και κατάφερε να με βοηθήσει να αντιληφθώ καλύτερα ορισμένα θέματα πολιτικής θεωρίας και ορολογίας. Δίχως τη συνεισφορά του η μετάφραση που έχετε στα χέρια σας δεν θα είχε φτάσει σε αυτό το επίπεδο.

Πάρις Ασλανίδης
Υποψήφιος Διδάκτωρ Πανεπιστημίου Μακεδονίας
p.aslanidis@gmail.com